

Jiří MURYC

Ostrava

K teorii mezijazykové interference v lexikálním plánu češtiny a polštiny

Keywords: interference, lexis, Czech language, Polish language, translation

Klíčová slova: interference, lexika, čeština, polština, překlad

Abstract

The article deals with the theory of language interference in the lexis of Czech and Polish languages. The author defines the term, specifies several types of interference, and describes some aspects of Czech and Polish lexical typology. Based on particular occurrences the author offers classification into three basic types of lexical interference, so called lexical transfers.

V příspěvku se autor věnuje problematice teorie mezijazykové interference v lexikálním plánu češtiny a polštiny. Definuje pojem a vymezuje vybrané typy interference a věnuje se vybraným aspektům typologie české a polské slovní zásoby. Podle konkrétních projevů autor nabízí členění na tři základní typy interference ve slovní zásobě, tzv. lexikálních transferů.

Vzájemný kontakt polštiny a češtiny – například během převodu psaného i mluveného textu – se mnohdy neobejde bez mezijazykové interference či jiného pochybení jazykové, potažmo překladatelské povahy. Ačkoli na toto téma vznikla a stále vzniká řada prací, považujeme za vhodné připomenout vybrané prvky jazykové typologie a s ní úzce provázané mezijazykové interference, s nimiž se setkávají zejména posluchači oborů české a polské filologie, potažmo překladatelských oborů těchto jazykových kombinací. O interferenci a jednotlivých typech jsme psali již dříve (viz mj. Muryc 2010), přičemž na tento jev můžeme nahlížet optikou hned několika disciplín. Za interferenční chybu v tomto kontextu považujeme jednoznačnou odchylku

od jazykové normy čili od platných jazykových pravidel (mluvnických nebo funkčně stylových) týkajících se jak samotných jazykových jednotek, tak jejich organizace v textu, od pravidel závazných pro konkrétní jazykové společenství a respektovaných všemi jeho členy. Chybu v této souvislosti vnímáme jako porušení normy, jako nezáměrnou inovaci jazyka či jistý jazykový šum. Její podstata tkví nejčastěji ve slabé nebo nedostatečné jazykové kompetenci uživatele jazyka (ale také v jeho spěchu, nekázni nebo jiném selhání) a narušuje strukturu daného textu alespoň v jedné jeho rovině (Bogoczová 2001, s. 20–21; Bogoczová 2002a, s. 16; Lipińska 2003, s. 83). Za interferenci pak považujeme negativní jazykový transfer prvku jednoho jazyka do druhého, který se z pohledu jazykové správnosti jeví jako chyba (Lotko 1998, s. 50), ale jehož příčinou není (pouze) slabá a/nebo nedostatečná jazyková kompetence (nesprávná generalizace neúplně zvládnutého pravidla), ale spíše současná (ne)znalost dvou jazyků. Jak uvádí Mounin:

Pozorování toho, jak se jazyky chovají v kontaktních situacích s ohledem na interferenční jevy [...] poskytuje originální metodu ke studiu struktur jazyka. Zejména k ověření teze, zda systémy [...], které jazyk vytvářejí, jsou skutečnými systémy, tj. natolik solidární celky ve všech svých částech, že každá změna v jediném místě [zde každá interference] může postupně změnit jejich tvář (Mounin 1999, s. 15–16).

Připomeňme jen, že pro překladatelskou (podobně jako didaktickou) praxi jsou nejvýraznější následující hlediska členění a typy interreferencí. Na základě jazykového zdroje negativních transferů odborná literatura (zejména lingvodidaktická) vymezuje tzv. interferenci mezijazykovou a vnitrojazykovou. První se rozumí záporný vliv jazykových návyků z mateřského jazyka na osvojování a užívání cizího jazyka, zatímco druhý typ spočívá v záměně různých jevů v rámci jednoho jazykového kódu, které si z důvodu jisté blízkosti v jazykovém povědomí uživatele jazyka vzájemně konkurují. Někteří odborníci navíc hovoří o kombinaci obou uvedených typů, tzn. o interferenci kombinované, jež se projevuje působením mezijazykových a vnitrojazykových vlivů. S ohledem na směr působení se interference může dále členit na tzv. interferenci proaktivní, chápanou jako vliv dříve zvlád-

nuté jazykové kompetence na kompetenci pozdější, a tzv. interferenci retroaktivní, spočívající naopak ve vlivech později zvládnuté (získané) kompetence v určitém jazyce na kompetenci dřívější. Na interferenci lze nahlížet rovněž z perspektivy okamžiku jejího vzniku, přičemž se rozlišuje tzv. interference asociativní, vznikající v průběhu osvojování si daného jazykového jevu, a tzv. interference reproduktivní, jejíž vznik je podmíněn nevhodnou aplikací (reprodukcí) již zvládnutých jevů ve vlastní komunikaci ve druhém (cizím) jazyce. Jiní odborníci na danou problematiku vymezují interferenci také podle typu jejího projevu, a to na interferenci zjevnou, kdy je zřejmý rozdíl mezi vnitro- a mezijazykovými negativními transfery, a na interferenci skrytou (latentní), v rámci které uživatel jazyka uplatňuje jemu bližší výrazy a struktury, jež jsou sice v druhém jazyce běžné a odpovídají příslušné jazykové normě, ale rodilí mluvčí v komunikaci využívají odlišné analogické jazykové prostředky. Jestliže totiž budeme mezijazykovou interferenci v mezním případě definovat jako v podstatě náhodné jazykové nedorozumění, kdy se například zvuková podoba dvou slov rozchází s jejich významovou složkou, lze v rámci skryté interference sledovat nejen jevy, které interferují, nýbrž jevy, jež mezijazykové interferenci nepodléhají (některé složky daného jazyka mohou být prostupné více, jiné méně). Jedná se tak o jakési vyhybání se prvkům sekundárního jazykového systému, které může být způsobeno tím, že se primární jazykový systém nevyznačuje kategoriemi nebo funkcemi, které by odpovídaly prvkům sekundárního systému, případně tím, že daný prvek v primárním systému existuje (nebo naopak), ale jeho použití je omezené, okrajové. Tato nedostatečná (nebo přímo negativní) jazyková „produkce“ se může v relaci polština – čeština vztahovat například na užívání přechodníků, neosobních slovesných tvarů, podstatných jmen slovesných místo vazeb s infinitivy, (ne)přechylování (tj. tvoření feminin od maskulin), odlišnou deklinaci číslovek pomnožných (druhových) nebo *absenci skloňovaných podob jmen cizího původu* apod. Naproti tomu tzv. nadprodukce spočívá v časté aplikaci (místy i nadužívání) jazykových struktur vlivem prvního jazykového kódu. Zařadit zde můžeme také kalky a výpůjčky,

hyperkorektnost ve vyjadřování případně chybnou interpretaci dané jazykové struktury nebo prvku (Pösingerová 2001, s. 48–50; Bugajski 1992, s. 87–93; Żydek-Bednarczuk 1993, s. 69–82; Lipińska 2003, s. 81–82; Arabski 2007, s. 345–346).

Dříve než přistoupíme k charakteristice polsko-české interference ve slovní zásobě, zaměříme naši pozornost na jazyk jako typ a pokusíme se alespoň krátce nastínit základní typologické rozdíly mezi češtinou a polštinou¹. Je obecně známo, že čeština a polština představují jazyky geneticky příbuzné, že vyrostly ze společného základu (praslovanštiny) a že spolu se slovenštinou, lužickou srbštinou a kašubštinou tvoří západoslovanské jazykové společenství.

Strukturní vlastnosti jazyků popisuje jazyková typologie, která jazyky charakterizuje a klasifikuje na základě společných a vzájemně se podmiňujících rysů. Soubor těchto strukturních rysů tvoří tzv. jazykový typ. Typologie tak odhaluje v jazykovém systému vztahy mezi jednotlivými jevy, nepopisuje tyto jevy izolovaně, nýbrž v jejich souvislostech. Typologie rozlišuje několik jazykových typů. Jak již bylo uvedeno, oba posuzované jazyky – čeština a polština – sice náleží k jazykům flexivním, avšak vyznačují se odlišnou mírou flexivnosti. Mezi nejobecnější znaky flexivních jazyků patří:

- a) snaha vyjadřovat důsledně vztahy mezi plnovýznamovými slovy ve větě pomocí prostředků vnější flexe – koncovek,
- b) rozvinutost tvaroslovného systému (bohatost gramatických tvarů),
- c) rozvinutost slootovorného systému a tvoření slov především odvozováním,
- d) vysoký stupeň dějového dynamismu určitých slovesných tvarů ve větě.

V přirozených jazycích jsou v symbióze vlastnosti různých typů, tzn. žádný jazyk není realizací pouze jednoho typu. Proto se někdy hovoří nikoli o jazycích flexivních, izolačních aj., ale o jazycích s převlád-

¹ Mimo autorů uvedených v použité literatuře jsme ve srovnání polštiny a češtiny v jednotlivých jazykových rovinách vycházeli z dostupné literatury těchto autorů: Basaj, Davidová, Labocha, Orłóš, Siatkowski.

dajícími znaky flexivnosti, izolativnosti apod. Ve srovnání s ostatními slovanskými jazyky se čeština jeví jako jazyk nejflexivnější, zatímco polština se v mnoha směrech, zejména v rovině syntaktické a lexikální, dost zřetelně od flexivního typu odchyluje (Lotko 1997).

V této části práce se tedy zaměříme na přehled a charakteristiku vybraných interferenčních jevů, na něž může narazit začínající i zkušený překladatel během převodu textu z polštiny do češtiny. Naši pozornost obrátíme především směrem k rovině lexikální. V níže uvedené charakteristice vycházíme z vlastní pedagogické praxe a pozorování posluchačů překladatelských disciplín realizovaných na oddělení polonistiky katedry slavistiky FF OU.

Srovnáme-li českou a polskou slovní zásobu, musíme konstatovat, že situace v obou posuzovaných jazycích není stejná. Rozdíly nalezneme např. ve způsobu tvoření nových pojmenování. Jak známo, flexivnější čeština častěji derivuje, zatímco polština v jistých případech upřednostňuje přejímání hotových lexémů z jiných jazyků. Základním zdrojem přejatých slov v polské slovní zásobě a frazeologii byl francouzský, a teprve poté německý jazyk, přičemž na polskou lexiku měla do středověku vliv také čeština (Damborský 1999). V posuzovaném regionu na česko-polském pomezí registrujeme rovněž časté výpůjčky z neslovanských jazyků, konkrétně germanismy, které jsou příznačné zejména pro místní nářečí (Bogoczová 2001, s. 162).

Kromě mezijazykové interference ve zvukovém plánu jsou právě negativní transfery ve slovní zásobě považovány za jedny z nejběžnějších a „nejčitelnějších“. Lexikální interference vzniká v situaci kontaktu slovní zásoby dvou jazyků a jednotlivé transfery, na rozdíl od jiných jazykových rovin, pronikají z jednoho kódu do druhého často bez výraznějšího omezení, ve velkém počtu. Slovník² jednoho jazyka může interferovat se slovníkem druhého jazyka různými způsoby. Za-

² Jak se o tom zmiňuje Lehistevá (2004, s. 94), lze lexikální interferenci různými způsoby systematicky zkoumat, přičemž o tom, jak bilingvní osoby pracují se slovní zásobou ve dvou jazycích, mohou poskytnout zajímavé poznatky výzkumy přepínání kódů.

vedení nového (zpravidla tvarově adaptovaného) slova pro označení nového pojmu rozšiřuje slovní zásobu mluvčího a mnohdy ovlivňuje „pozice“ obsazené již existujícími slovy v širším sémantickém poli, přičemž zde nové slovo představuje určité (zpravidla ovšem nežádoucí) obohacení. Podle konkrétních realizací mezijazykové interference z polštiny do češtiny³ lze lexikální transfery rozdělit do tří základních kategorií:

1. použité slovo (popř. jeho tvar) neexistuje v české slovní zásobě, ale vyskytuje se v lexice polštiny (mnohdy se to týká nejen běžné slovní zásoby, ale i oblasti odborné terminologie a oficiálních názvů, také výrazů expresivních nebo ustálených slovních spojení, frazeologizmů a kolokací);
2. výskyt použitého slova (popř. jeho tvaru) je doložen ve slovní zásobě českého jazyka, ale v daném kontextu je nevhodně užito s ohledem na jeho odlišný význam nebo odlišný stylový příznak;
3. použité slovo (popř. jeho tvar) je slovotvorně-významovým neologismem a vzniklo (zpravidla) kontaminací českých a polských morfémů, případně slovotvorných postupů (takovéto polonismy, resp. dialektismy, vlivem hláskoslovných úprav „působí dojmem“ legitimních českých výrazů).

Zatímco u prvního typu se jedná o, řekněme, „čistý“ typ lexikálního transferu, kdy je dané slovo (popř. jeho tvar) v sekundárním jazykovém systému (v našem případě v češtině) zcela neznámé, o typu druhém a třetím můžeme hovořit částečně jako o transferu sémantickém a formálně slovotvorném. Lexikální transfery se po jistých morfologických, fonetických či grafických zásazích rekrutují jak z oblasti mluvnických jmen a sloves (a jiných slovních druhů), tak z frazeologických jednotek, víceslovných pojmenování a kolokací, která jsou navíc mnohdy doslovnými překlady (srov. Bogoczová 2001, s. 159–202; Bogoczová 2002b, s. 96; Lehistevá 2004, s. 92–93; Lotko 1981, s. 64–75; Lotko 1997, s. 24–32; Jandová 2006, s. 14–21).

³ Pochopitelně lze směr působení interference obrátit.

V kontextu slovní zásoby se často hovoří také o kalcích, tzn. o případech, kdy se význam slova (nebo spojení) v jednom jazyce modifikuje nebo mění podle vzoru druhého jazyka. Sémantický posun je výsledkem zdomácnění vypůjčených homonym. V těchto případech nemá nový význam v zásadě nic společného s významem předchozím. Běžný druh lexikální interference představuje slovotvorný a sémantický kalk, jehož příklady lze najít prakticky v každém jazyce (srov. např. Damborský 1999, s. 254–277). Kromě toho existují také tzv. hybridy (hybridní složeniny), jejichž vznik je podmíněn aplikací několika procesů současně – výpůjčka se může přizpůsobit domácím vzorům, jeden prvek složeniny může být cizího původu apod. (srov. Lehistová 2004, s. 92–93; viz také Lotko 1997, s. 24–32; Pančíková 2008, s. 62–39).

V souvislosti s lexikálním plánem obou posuzovaných jazyků si dovoluujeme připomenout také existenci tzv. zrádných slov, o nichž se podrobněji zmiňuje především Lotko (srov. Lotko 1992, s. 251–260; Lotko 1997, s. 110–143; Pančíková 2008 aj.) a případy jazykové homonymie (viz např. Szałek, Nečas 1993).

V předkládaném příspěvku jsme se pokusili o komparativní popis vybraných jevů přenosu jazykových pravidel v polštině a češtině. Zejména jsme se zaměřili na teorii mechanismů produkce textu včetně volby jazykových prostředků lexikálních, které nezřídka vedou k nežádoucímu jazykovému transferu, tedy k mezijazykové polsko-české interferenci. Naším cílem bylo utřídit a sumarizovat některá předchozí zjištění, a to jak vlastní, tak dalších odborníků věnujících se uvedené problematice. Domníváme se, že spolu s charakteristikou českého a polského jazyka, která nám přiblíží typologické rozdíly mezi těmito kódy, dokážeme najít zdroj a účinně předcházet vzniku interferenčních chyb (nejen) v lexikálním plánu obou sledovaných jazyků.

Literatura

- Arabski J., 2007, *Transfer międzyjęzykowy*, [w:] I. Kurcz (red.) *Psychologiczne aspekty dwujęzyczności*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Bogoczová I., 2001, *Typologicky relevantní rozdíly mezi polštinou a češtinou jako zdroj jazykové interference*. Ostrava: Ostravská univerzita.

- Bogoczová I., 2002a, *Interferenční jazyková chyba – patologie nebo přirozenost?* „Český jazyk a literatura“, č. 1–2, s. 15–19.
- Bogoczová I., 2002b, *K fungování česko-polské dvojjazyčnosti na Těšínsku v České republice*. In: J. Štefánek (red.), *Bilingvizmus. Minulosť, prítomnosť a budúcnosť*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 91–99.
- Bugajski M., 1992, *Interferencja jako przyczyna przeobrażeń językowych*, [w:] *Język a Kultura*. t. 7: *Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych*, Wrocław, s. 87–93.
- Damborský J., 1999, *Polština a franština ve vzájemném vztahu*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Jandová E., 2006, *Morfologicko-syntaktické prostředky deagentizace v mluvených projevech polsko-českého smíšeného pruhu*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Lehistová I., 2004, *Pojem interferencie*. In: J. Štefánek (red.), *Antológia bilingvizmu*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 82–98.
- Lipińska E., 2003, *Język ojczysty, język obcy, język drugi. Wstęp do badań dwujęzyczności*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Lotko E., 1981, *Polština a čeština z hlediska typologického*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Lotko E., 1992, *Wyrazy zdradliwe w języku polskim i czeskim*, [w:] *Język a Kultura*, t. 8: *Podstawy metodologiczne semantyki współczesnej*, Wrocław, s. 251–260.
- Lotko E., 1997, *Synchronní konfrontace češtiny a polštiny (Soubor statí)*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Lotko E., 1998, *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Mounin G., 1999, *Teoretické problémy překladu*. Praha: Karolinum.
- Muryc J., 2010, *Obecné a specifické rysy polsko-české jazykové interference na českém Těšínsku*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Pančíková M., 2008, *Rozvojové tendencie polskej a slovenskej lexiky na prelome tisícročia. Vybraná problematika. Substantíva*. Bratislava: Stimul.
- Pösingerová K., 2001, *Problematika negativních transferů při výuce polského jazyka*. Praha: Karolinum.
- Szałek M., Nečas J., 1993, *Czesko-polska homonimia*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Žydek-Bednarczuk U., 1993, *Błędy językowe a zjawisko interferencji międzyjęzykowej*. „Przegląd Glottodydaktyczny”, nr 12, s. 69–80.